

ՔՐԻՍՏՈՍ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԼՈՅՍԻՆ ԱՌՋԵԻ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ» 1970, ք. 4-8, էջ 120)

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՎԱԽԵՐ ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ

Քրիստոսի կեանքին եւ վարդապետութեան զլիսաւոր աղբիւրներն են առաքեալներու նամակները, Գործք Առաքելոց գիրքը եւ չորս Աւետարանները, որոնք կը կազմեն Նոր Կտակարանը²⁵ :

Վերոյիշեալ գրութիւններու մէջ է որ կը դանենք Յիսուսի կեանքին պատմութիւնը, Անոր գործերը, հրաշքներն ու խօսքերը :

ՊՕՂՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Ժամանակադրական կարգով, Յիսուսի մասին գրուած ամէնէն ինչ գրութիւններու շարքին կը պատկանին Պօղոս առաքեալի նամակները, որոնք թիւով տասնը չորս, գրուած են 51-66 թուականներու շրջանին :

Պօղոս առաքեալ, պատահաբար դրած իր նամակներուն մէջ, անշուշտ նպատակ է ունեցած Քրիստոսի վարքը գրելու : Է՛ն ունեցած Քրիստոսի վարքը գրած է Յիւսայ անիկա հիւնադիրքէն զմառ է Յնոր կեանքին սուսի գէժքը, տուած է Անոր կեանքին զլիսաւոր կէտերը, որոնք ամբողջովին նման են Աւետարաններու մէջ նկարագրուած Յիսուսին :

Harnack, բողոքական ամէնէն հմուտ ատուածարաններէն մէկը, «Հինգերորդ Աւետարան» կոչած է Պօղոսի նամակները, որոնցմէ կարելի է «Յիսուսի կենսաբեր» մը հանել, կ'աւելցնէ Renan :

Եղած են մարդիկ, որոնք առանց համոզիչ փաստերու, տարակոյս յայտնած են Պօղոս առաքեալի կողմէ՝ Տիմոթէոսի, Տիտոսի եւ Եբրայեցիներուն ուղղուած նամակներու հարազատութեան մասին : Մնացեալ նամակները իբր վաւերական կ'ընդունուին գրեթէ բոլոր բանասէրներու կողմէ :

Եթէ չորս Աւետարանները գրուած չըլլային, մենք «Գործք Առաքելոց» գիրքէն եւ առաքեալներու նամակներէն՝ Յիսուսի մասին պիտի զիտնայինք հետեւեալները .

Յիսուս «Արքահամի սերունդէն» (Գալատ. Գ. 16), Դաւիթի ցեղէն (Հոմ. Ա. 3) մարդ մըն է (Հոմ. Ե. 15), որ ծնած է «կնոջմէ» (Գալատ. Դ. 4), որուն անունը Մարիամ է (Գործք Առ. Ա. 14) :

Անիկա «Նազովրեցի» կոչուած է (Գործք Առ. Բ. 22) եւ ունեցած է եղբայրներ (= աղջականներ) (Ա. Կորնթ. Թ. 5, Գործք Առ. Ա. 14), որոնցմէ մէկուն անունն է Յակոբոս (Գալատ. Ա. 19) :

Յիսուս եղած է աղքատ (Բ. Կորնթ. Ը. 9), հեղ եւ հանդարտաբար մէկը (Բ.

25. Չորս Աւետարաններէն զատ՝ Նոր Կտակարանի մաս կը կազմեն հետեւեալ գրութիւնները. Գործք Առաքելոց, Պօղոս առաքեալի 14 նամակները, Պետրոսի 2 նամակները, Յովհաննէս աւետարանիչի 3 նամակները, Յակոբոս եւ Յուդա առաքեալներու մէկական նամակները, հուսկ՝ Յովհաննէս առաքեալի Յայտնութեան գիրքը :

Կորնթ. Ժ. 1), մկրտուած է Յովհաննէս Մկրտիչէն (Գործք Առ. Ա. 22), աշակերտներ հաւաքած է (Գործք Առ. Ա. 21-22), որոնցմէ տասներկու հաւոր «առաքեալ» կոչուած են. անոնց մէջն են Կեփաս, ալսիքն՝ Պետրոս, եւ Յովհաննէս (Ա. Կորնթ. Թ. 5, Ժե. 5-7, Գործք Առ. Ա. 13 եւ 26), Յակոբոս, Անդրէաս, Փիլիպպոս, Թովմաս, Բարթողոմէոս, Մատթէոս, Յակոբոս Ալիւեան, Շմաւոն եւ Յուդա Յակոբեան (Գործք Առ. Ա. 13):

Յիսուս իր կեանքին մէջ շատ մը հրաշքներ գործած (Գործք Առ. Բ. 22), բարիք բրած եւ զիւհաբններ բուժած է (Գործք Առ. Ժ. 38). ալլակերպուած է աշակերտներէն ոմանց ներկայութեան (Բ. Պետրոս Ա. 16-18):

Յուդայէն մատնուած զիշերը (Գործք Առ. Ա. 16-19) հաստատած է Ս. Հաղորդութիւնը (Ա. Կորնթ. Բ. 23-25). նախատուած է հրեաներէն (Հռոմ. Ժե. 3), եւ մարգասպանի տեղ դրուելով (Գործք Առ. Գ. 14), Հերովդէսի եւ Պիղատոս Պոնտացիի օրով՝ չարարուած (Ա. Տիմոթ. 2. 13, Գործք Առ. Գ. 13, Գ. 27) եւ քաղաքէն դուրս խաչուած է (Գաղատ. Գ. 1, Կորնթ. Ա. 13, 23, Բ. 2, Դ. 10, Եբր. ԺԳ. 12). հոգեւորքի առեն ազոթած (Եբր. Ե. 7) եւ խաչի վրայ մեռնելով թաղուած է (Ա. Կորնթ. Ժե. 4, Գործք Առ. Բ. 29, ԺԳ. 29), Էրբող օրը յարութիւն առնելով (Ա. Կորնթ. Ժե. 4, Գործք Առ. Ժ. 40) երեւցած է շատերուն (Ա. Կորնթ. Ժե. 5-8, Գործք Առ. Ա. 3, Ժ. 41, ԺԳ. 31) եւ հուսկ երկինք համբարձած է (Հռոմ. Ը. 34, Գործք Առ. 2, 9-10, Բ. 33-34)²⁶:

20ՐՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ

Աւետարանի բառը առաջ կու գայ «աւետիս» բառէն, որ «ուրախ լուր» կը նշանակէ:

Յունարէնն է Εὐαγγέλιον (Եւանկլիլիոն), որ հին առեն ո՛չ միայն «ուրախ լուր», այլ նաեւ ուրախ լուրի մը առիթով տրուած «բարի ձեռք», կամ ալ ուրախ

լուրի մը առիթով աստուածներուն ձօնուած նուէրները կը նշանակէր:

Քրիստոնէական իմաստով՝ «աւետիս» բառը կը նշանակէ զլիսաւորապէս Մեսիային բերած «ուրախ լուրը»:

Աւետարանը, ուրեմն, այն զիբքն է, որ կը պարունակէ «Մեսիական աւետիսը», մարդկային փրկութեան ուրախ լուրը:

Աւետարան բառը, որ քրիստոնէութեան առաջին շրջանին բերանացի քարոզուած Աւետարան կը նշանակէր²⁷, շատ չանցած՝ սկսաւ «զրաւոր Աւետարաններու» համար միայն զորոշեցնել:

Երկրորդ դարուն, Երանոս կը գործածէ զայն թէ՛ բերանացի եւ թէ՛ զրաւոր Աւետարաններու համար. մինչդեռ իրեն ժամանակակից Յուստինոսի մօտ՝ զրաւոր Աւետարաններու համար միայն գործածուած կը գտնենք զայն:

Աւետարան բառը շատ գործածուած է առաքեալներէն, մասնաւորապէս Պօղոս առաքեալէն, որ 66 անգամ կը յիշէ այդ բառը՝ իր նամակներուն մէջ:

Մեսիական այս «Աւետիսը» որ առաջին անգամ հրէշտակները հաղորդեցին հովիւներուն՝ ըսելով. «Աւետարանեմ ձեզ ուրախութիւն մեծ»²⁸, առաքեալները նախ բերանացի կը քարոզէին ամէնուն:

Յիսուս, քրիստոնէութեան հիմնադիրը, զրաւոր գործ մը չձգեց մեզի. հրահանգ մը չառաւ որ իր աշակերտները Աւետարան զրեն, այլ քարոզեց. «Գայէք ուրեմն, աշակերտեցէք բոլոր ազգերը, սորվեցուցէք անոնց...»²⁹:

Գիրքերու միջոցով չէ որ պիտի տարածուէր քրիստոնէական հաւատքի լոյսը, այլ կեֆղանի խօսքով, աշակերտներու քարոզութեամբ եւ եկեղեցիին աւանդութիւններով:

26. RICCIOTTI, Vita di Gesù Cristo, 14րդ տպ., էջ 116:

27. Յիսուսի աշակերտներէն Փիլիպպոս, որ զրաւոր Աւետարան չէ գրած, «Աւետարանիչ» մակը դրը ունէր, պարզապէս Աւետարան քարոզած լրացուն համար (Գործք առ. ԻԱ. 8):

28. Ղուկաս, Բ. 10:

29. Մատթէոս, ԻԸ. 19-20:

Եւսերիոս Կեսարացին, որ եկեղեցական պատմութեան ամէնէն հին եւ հմուտ ներկայացուցիչներէն մէկն է, կը գրէ. Առաքեալները «չառ հոգ չէին ընէր զիրք զրեւու... (Անոնք՝ Աւետարանները) զրեւ որոշեցին միայն անհրաժեշտութենէ մղուած»³⁰ :

Առաքեալները, հաւատարիմ իրենց վարդապետի հրամանին, Հրէաստանի սահմանները անցնելով, հեթանոսներու ալ տարին փրկագործութեան ուրախալիլուրը :

Տարիէ տարի, հրեայ եւ հեթանոս հաւատացեալներու թիւը կը ստուարանար : Ամէն դասակարգէ մարդիկ, հարուստ կամ չքաւոր, զարգացած կամ աղէտ, լոյսի եւ սրբութեան ծարաւի, կ'ընդունէին Մեծ Խաչեալին վարդապետութիւնը :

Կարճ ժամանակի ընթացքին, շատ մը քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ, քրիստոնեայ համայնքներ, եկեղեցիներ սկսան ձևանալ :

Ըլլա՛յ հեթանոս, ըլլա՛յ քրիստոնեայ հեղինակներու վկայութեան համաձայն, Քրիստոսի հաւատացեալները ունէին իրենց հաւաքոյթները, որոնց ընթացքին՝ տեղի կ'ունենային քարոզ, քրիստոնէականի ուսուցում, աղօթք, պատարագ եւ այլ սրբազան արարողութիւններ :

Եկեղեցին օրէ օր կ'ընդարձակէր իր սահմանները :

Եւ ահա հարկը կը դրացուէր, որ առաքեալներէն կամ աշակերտներէն ոմանք, որոնք տեղեակ էին Քրիստոսի կեանքին ու գործերուն, գիրով յաւերժացնէին իրենց դիպցածները :

Ոմանք՝ համառօտ, ուրիշներ երկար ժամանակ, քիչ թէ շատ այն բաները, որոնք համախմբումներու, կամ նորադարձ հաւատացեալները մկրտութեան խորհուրդին պատրաստելու ընթացքին՝ բերանացի կ'աւանդուէին :

Ղուկաս Աւետարանիչ, ահնարկելով վերոյիշեալ գրութիւններուն, որոնք հրապարակի վրայ ոչ արհամարհելի թիւ մը կը կազմէին, կ'ըսէ. «Քանի որ շատեր ձեռնարկեցին մեր մէջ կատարուած գէպ-

քերու պատմութիւնը շարադրելու, ինչպէս աւանդեցին մեզի անոնք՝ որոնք ըսկիզբէն աշակատես եւ պաշտօնեաներ եղան խօսքին...»³¹ :

Այն գրութիւնները, որոնց մասին կը խօսի Ղուկաս, մեզի ծանօթ Մատթէոսի եւ Մարկոսի Աւետարանները չէին միայն, այլ նաեւ ուրիշ գրութիւններ, որոնք Յիսուսի գործերը եւ խօսքերը կը պարունակէին :

Եկեղեցին, սակայն, այդ բազմաթիւ գրութիւններուն մէջէն, չորս Աւետարանները միայն ընդունած է պաշտօնապէս, իրեն ճշմարտապատու եւ վստահեցողիկ գրութիւններ, որոնց հեղինակները, Սուրբ Հոգիէն ներշնչուած, մեզի փոխանցեցին Քրիստոսի հարազատ վարդապետութիւնը :

Թէեւ Աւետարանները չորս են թիւով, բայց իրենց ահնարիւրին մէջ՝ մէկ ամբողջականութիւն կը կազմեն :

Երկրորդ դարու Ս. Հայրերէն՝ Երանոս, «քառաձեւ Աւետարան» կը կոչէ չորս Աւետարանները : Որոգիչնէսի համաձայն, «Աւետարանը՝ չորսերու ընդմէջէն՝ մէկ է», եւ կամ Ս. Օգոստինոսի խօսքով՝ «Միեւնոյն Աւետարանին չորս գիրքերն են» :

Չորս Աւետարաններէն առաջին երեքը՝ հեղինակի ստորագրութիւն չեն կրեր. ուրիշ խօսքով, Աւետարանիչը՝ իր գրած Աւետարանին մէջ իր անունը չի յիշատակեր : Յովհաննէս Առաքեալն է միայն որ իր գրած Աւետարանին վերջաւորութեան կ'ըսէ. «Այս աշակերտն է (զոր կը սիրէք Յիսուս), որ կը վկայէ այս բաներուն եւ որ ասոնք գրած է»³² :

Ստոյգ գիտենք որ Յիսուսի սիրած աշակերտը Յովհաննէս առաքեալն էր :

Վերսիլեալ չորս Աւետարաններն ալ, երկրորդ դարու սկիզբները արդէն տարածուած եւ ձանջուած են՝ որպէս Մատ-

30. ԵՄԵԲԻՈՍ ԿԵՍ., Պատմ. եկեղեցւոյ, Դպր. Գ., էջ 194 :

31. Ղուկաս, Ա. 1-3 :

32. Յովհանն. Աւետ. ԻԱ. 24 :

Թէոսի, Մարկոսի, Ղուկասի եւ Յովհաննէս առաքեալի Աւետարաններ:

Անցնինք, այժմ, մէկիկ մէկիկ քննելու զանոնք:

ՄԱՏԹԷՈՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՉ

Առաջին Աւետարանիչին անունն էր Ղեւի, որ յետոյ կոչուեցաւ Մատթէոս, երբայցեղբէն Mattai = Mattenai, որ Աստուծոյ պարգեւ կը նշանակէ:

Ղեւի, «որդի Ալփեայ», արհեստով մաքսաւոր էր: Օր մը, Յիսուս անոր կըրպակին առջեւէն անցած ատեն, կանչեց զինքը ըսելով. «Ետեւէս եկուր»: Եւ ելաւ Յիսուսի ետեւէն զնաց³³: Անկէ ետք, Աւետարաններու մէջ, Մատթէոսի անունը կը յիշուի առաքեալներու խումբին մէջ:

Յիսուսի համբարձումէն ետք, ատեն մը Պաղեստինի մէջ քարոզեց եւ հոն՝ Աւետարան մը զրեց արամայերէն լեզուով, որ այդ չըջանին՝ Պաղեստինի մէջ խօսուած լեզուն էր:

Մատթէոսի արամայերէն Աւետարանը մեղի չէ հասած: Մեր ունեցածը՝ անոր յունարէն թարգմանութիւնն է:

Պաղեստինէն դուրս, Մատթէոս առաքեալի՝ ուրիշ երկիրներ դացած ըլլալու մասին որոշ տեղեկութիւններ չունինք:

Մեծն Գրիգորի եւ Սոկրատ պատմիչի համաձայն, Մատթէոս եթովպիա դացած է՝ Աւետարանը քարոզելու. մինչ Իդիգրոսի համաձայն՝ Մաղեղոսնոյ մէջ կատարած է իր առաքելութիւնը:

Որոշ տեղեկութիւններ կը պակսին նաեւ անոր մահուան մասին:

ԱՌԱՋԻՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ, ԱՐԱՄԱՅԵՐԵՆ ԼԵՁՈՒՈՎ,
ԳՐԱՅ Է ՄԱՏԹԷՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼ

Եկեղեցական ամէնէն հին աւանդութիւնը եւ Ս. Հայրերը միաձայնութեամբ կ'ընդունին որ առաջին Աւետարանը արամայերէն լեզուով գրուած է Մատթէոս առաքեալի կողմէ:

1.- Ամէնէն հին վկայութիւնը մեղի կու գայ Պապիասէն:

Պապիաս, Երանոսի (115-200) համաձայն, «Յովհաննէսի ունկնդիր, Պողիկարպոսի ընկեր եւ հին մարդ մըն էր»³⁴:

Երանոս, Պապիասը հին մարդ կոչելով, կ'ուզէ ըսել անշուշտ, որ անկեալ իմէ աւելի հին սերունդին կը պատկանի:

Եւ արդարեւ, Պապիաս, որ ժամանակակից է Պողիկարպոսին, Քրիստոսի 100 թուականին արդէն եպիսկոպոս է՝ Եռապոլիս քաղաքին:

Պապիաս, որ «Վասն մեկնութեան բանից Տեսան» խորագիրով հինգ հատորներ գրած է, եւ որոնք մեղի չեն հասած, ըսած է. «Մատթէոս, երբայցեղբէն բարառով զրեց Աստուծոյ պատգամները, եւ իւրաքանչիւր ոք, իր կարողութեան համաձայն մեկնեց զայն»³⁵:

Պապիասի վերոյիշեալ վկայութիւնը, որ Եւսեբիոսի «Պատմութիւն Եկեղեցւոյ» զիրքին մէջ կը գտնենք, չառ հին է: Արդի քննադատներու համաձայն, 100-120 չըըջանին զրուած ըլլալու է անկեալ:

Պապիասի վկայութեան մէջ գտնուող «պատգամ» բառը, մասնագէտներէն որ մանց համաձայն՝ կը նշանակէ «խօսք», «քարոզ»: Մինչդեռ ուրիշներու համաձայն, Պապիաս «պատգամ» ըսելով կը հասկնայ Աւետարան մը, որուն մէջ կը գտնուին Յիսուսի քարոզները:

Պապիոսի վերոյիշեալ վկայութեան չուրջ, որքան ալ տարբեր ըլլան զիտնականներու մեկնարանութիւնները, կրնանք անվարան ըսել թէ Պապիասի համաձայն՝ Մատթէոս առաքեալ արամայերէն լեզուով գրած է զիրք մը, որուն մէջ կային Քրիստոսի քարոզները:

2.- Երկրորդ վկայութիւնը մեղի կու գայ Երանոսէն († 200), որ Պողիկարպոսի աշակերտ եղած է, եւ Լիոն քաղաքի եպիսկոպոս:

33. Մարկոս, Բ. 14:

34. ԵԻՍԵՐԻՈՍ ԿԵՍ. Պատմ. Եկեղեցւոյ, Դպր. Գ. էջ 227:

35. Անդ, էջ 231:

Երանոս՝ իր «Ընդդէմ հեքնոսածոց» գիրքին մէջ կ'ըսէ. «Մատթէոս, Երայանցիներու մէջ ընակելով, անոնց լեզուով Աւետարան մը գրեց այն շրջանին՝ երբ Պետրոս եւ Պօղոս Հռոմի մէջ կը քարոզէին եւ Եկեղեցի կը հիմնէին»³⁶:

3.- Եւսեբիոս Կեսարացի, իր «Պատմութիւն Եկեղեցւոյ» գիրքին մէջ կը պատմէ թէ Պանտենոս (Pantène) անունով մէկը, որ Աղեքսանդրիոյ մէջ «գլուխ եւ առաջնորդ էր հաւատացեալներու քրիստոնէական ուսումներու, կը ճամբորդէ արեւելեան դանազան երկիրներ, հասնելով մինչեւ Հնդկիկներու երկրներ, ուր կը գտնէ եւրոպացիներէն լեզուով զրուած Մատթէոսի Աւետարանը, որ Բարթողոմէոս Առաքելը անոնց թողուցած էր»³⁷:

Պատմագէտներու համաձայն՝ Պանտենոս այս ճամբորդութիւնը կատարած է 200 թուականներուն:

4.- Կղեմէս Աղեքսանդրացի (150-215), Որոգինէս (185-254), Տերտուլիանոս (155-220), Եւսեբիոս Կեսարացի (260-340), Ս. Աթանաս (296-373), Ս. Եփրեմ Ասորի († 373), Ս. Հերոնիմոս (342-419) եւայլն, համաձայն են հաստատելու թէ Մատթէոս Առաքել, Պաղեստինի մէջ՝ Հրեաներուն համար, երայացիներէն լեզուով Աւետարան մը գրած է, որ յետոյ լուսարէնի թարգմանուած է:

ՆԵՐՓԻՆ ՓԱՍՏԵՐ ՆՈՅՆԸ ԿԸ ՀԱՍՏԱՏԵՆ

Առաջին Աւետարանի մասին եղած եկեղեցական հին աւանդութիւնը եւ Ս. Հայրերու միաձայն վկայութիւնը, կը հաստատուի նաեւ նոյն Աւետարանէն բերուած ներքին փաստերով:

Ուշագրութեամբ կարդալով Ա. Աւետարանը, չուտով պիտի անդադառնանք, որ անոր հեղինակը Հրեայ մաքսաւոր մըն է, հմուտ՝ հրեական աւանդութիւններուն, ծանօթ՝ Պաղեստինի աշխարհադարանին, կան գիրքին, նոյնիսկ անշտան գիւղերուն եւ իր Աւետարանը կը գրէ Հրեաներուն համար:

Առաջին Աւետարանին մէջ վիտացող սեմական բառերն ու բացատրութիւնները (օրինակ՝ «մարմինը եւ արիւնը չյայտնեցին քեզի»³⁸, «անպարտ եմ այդ արդարին արեւնէն»³⁹, «կապել եւ արձակել»⁴⁰, մեղքերը չարձակելու կամ արձակելու իմաստով, եւայլն...), ցոյց կու տան որ անոր հեղինակը հրեայ մըն է:

Գալով հեղինակին մաքսաւոր ըլլալու մասին, արդեօք չի՞ բաւեր նկատի առնել որ անիկա, նոյն շրջանին զօրժածութեան մէջ եղող տասը տեսակ դրամներու անուններ կը յիշէ, մինչ Մարկոսի Աւետարանին մէջ՝ հինգ, իսկ Ղուկասի քով՝ վեց տեսակ դրամի անուններու կը հանդիպինք:

Ասկէ դատ, զիտեք որ մաքսաւորութիւնը, հրեայ ժողովուրդին մտայնութեամբ, Աստուծոյ անհաճոյ եւ դատապարտելի արհեստ մըն էր: Անշուշտ Մատթէոս առաքել, իր մօրթին վրայ կրած ըլլալու է, Հրեաներու արհամարհանքին եւ Փարիսեցիներու պարսաւանքին արդիւնքները: Եւ ամէնէն աւելի առաջին Աւետարանին մէջ է որ խօսք կայ մաքսաւորներու եւ մեղաւորներու մասին: Ամէնէն աւելի առաջին Աւետարանին մէջ է որ նկարագրուած է Յիսուսի ցոյց տուած հետաքրքրութիւնը եւ դուրժ մաքսաւորներու հանդէպ:

Ըսինք թէ առաջին Աւետարանը ուղղուած է հրեայ ժողովուրդին: Ներքին փաստեր կը հաստատեն այս ալ:

Մատթէոս՝ Հրեաներու բարքերը ու սովորութիւնները նկարագրած ատեն, յաւելեալ բացատրութիւններ չի տար անոնց մասին, քանի որ իր զրութիւնը կ'ուղղէր Հրեաներուն, որոնք տեղեակ էին այդ սովորութիւններուն: Մինչդեռ Մարկոս, որ օտարներուն համար կը գրէր իր Աւետարանը, յստակ ըլլալու համար, հարկ կը

36. Adv. Heres. III, I, 1:

37. ՆԻՍԵՆԻՈՍ ԿԵՍ. Պատմ. Եկեղ. Դպր. Ե., Գլ. Ժ., էջ 363-364:

38. Մատթէոս, ԺԶ. 17:

39. Մատթէոս, ԻԷ. 24:

40. Մատթէոս, ԺԶ. 19:

զգայ երբայցերէն բառերուն եւ հրէական սովորութիւններուն բացատրութիւններ տալու: Օրինակ. Մարկոս երբ կը յիշատակէ Հրեաներուն՝ ուտելէ առաջ ձեռք լուսալու սովորութիւնը, կը ստիպուի՝ հեթանոսութենէ դարձի եկած ընթերցողը լուսարանել, աւելցնելով. «Որովհետեւ Փարիսեյները եւ քոյր Հրեաները ծերերու աւանդութեան հետեւելով, էթէ ձեռքերնին մինչեւ արմուկը չլուան՝ չաց չեն ուտեր, եւ շուկայէն դարձին՝ եթէ նախ չլուացուին՝ չեն ուտեր»⁴¹:

Հրեաներու Զատիկի մասին խօսելով՝ Մատթէոս կը գրէ. «Բաղարշակներքի առաջին օրը՝ աշակերտները Յիսուսի մօտեցան եւ հարցուցին»⁴²:

Նոյն բանը կ'ըսէ նաեւ Մարկոս, բայց մանրամասնութիւն մը կ'աւելցնէ. «Բաղարշակներքի առաջին օրը, երբ Զատիկը կը գոհէին, աշակերտները հարցուցին Յիսուսի»⁴³:

Մատթէոս, որ Հրեաներուն համար կը գրէր, պէտք չի զգար բացատրելու թէ Բաղարշակներքի առաջին օրը՝ Զատիկը կը զոհուէր, քանի որ այդ սովորութիւնը ծանօթ էր Հրեաներուն:

Աւելցնենք նաեւ որ Մատթէոս ստէպ կը կրկնէ՝ թէ Յիսուս Իսրայէլի համար զըրկուած է աշխարհ⁴⁴, եւ կը շեշտէ թէ Օրէնքը (հին Կտակարանի մէջ աւանդուած Օրէնքներու ամբողջութիւնը) պէտք է պահել, ինչ որ կը փաստէ թէ Մատթէոս իր Աւետարանը գրած միջոց՝ աչքի առջեւ ունեցեր է հրեայ ժողովուրդը:

ԱՌԱՋԻՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՅՈՒՆԱՐԷՆ
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՒԵԼԻ ՈՒՇ Է՝
ՔԱՆ ՄԱՐԿՈՍԻ ԱՒԵՏԱՐԱՆԸ

Եկեղեցին եւ առաջին զբխտոնեայ մասնաւորները, չորս Աւետարաններու մէջէն, կարծէք Մատթէոսի Աւետարանին նախապատուութիւն կու տան, զայն նկատելով աւելի կատարեալ եւ հաւատարմաւոր, անոր մէջ գտնելով տրամաբանական կանոն մը, որ, ինչպէս կ'անդրա-

դարձնէ Պապիս⁴⁵, կը պակսի Մարկոսի Աւետարանին մէջ:

Երկար դարեր, Մատթէոսի յունարէն Աւետարանը, մեղի հասած ձեւով, նկատուեցաւ չորս Աւետարաններէն ամէնէն հինը եւ ամբողջական թարգմանութիւնը՝ նոյն հեղինակին կողմէ արամայերէն լեզուով գրուած Աւետարանին, որ իբր աղբիւր ծառայած է նաեւ միւս Աւետարաններուն:

Ընդհանրապէս կը կարծուէր թէ Մարկոս՝ իր Աւետարանը գրած միջոց, աչքի առջեւ ունեցած ըլլայ Մատթէոսի մեղի ծանօթ Աւետարանը, եւ անկէ օգտուելով գրած ըլլայ իր Աւետարանը:

Վերջերս, սակայն, Ս. Գիրքի մասնագէտներէն շատեր, Մատթէոսի եւ Մարկոսի Աւետարանները մանրամասն ուսումնասիրելէ ետք, զանազան փաստերով ցոյց տուին որ ո՛չ թէ Մարկոս, այլ Մատթէոսի Աւետարանին յունարէն խմբագրողը օգտագործած է Մարկոսի Աւետարանը, եւ հուսկ՝ երկու Աւետարանիչներն ալ, օգտուած են իրենցմէ առաջ գոյութիւն ունեցող ուրիշ աղբիւրներէ:

Աղատական (libéral) կողուող բանասէրներէն ոմանք կ'ըսեն թէ առաջին Աւետարանին յունարէն խմբագրողը, զլիաւոր երկու աղբիւրներ ունեցած է: Առաջինը՝ Մարկոսի Աւետարանը, իսկ երկրորդը՝ մեղի անծանօթ աղբիւր մը, որուն Չ անունը⁴⁶ տուին:

Ուրիշ բանասէրներու համաձայն, առաջին Աւետարանին յունարէն խմբագրողը ո՛չ թէ երկու, այլ շատ մը՝ Չ1, Չ2, Չ3, եւայլն, մեղի անծանօթ աղբիւրներ ունեցած է իր տրամադրութեան ներքեւ:

Անժխտելի է որ Մատթէոսի եւ Մարկո-

41. Մարկոս, է. 3-4:

42. Մատթէոս, ԻԶ. 17:

43. Մարկոս, ԺԳ. 12:

44. Մատթէոս, Ժ. 5, ԺԵ. 24, Ժ. 23:

45. «Մարկոս, որ Պետրոսի թարգմանը եղած էր, ճշգիւ գրեց, բայց ոչ կարգով, Տէրոջ խօսքերը եւ գործերը»: Տէ՛ս ԵՄԵԲԵՐՈՒՍ ԿԵՍ. Պատմ. եկեղեցւոյ, Դպր. Գ., էջ 231:

46. Չ գիրը գերմաներէն Quelle = աղբիւր բառին սկզբնատուն է:

սի Աւետարանները թէ՛ խորքով և թէ՛ լեզուով սերտ նմանութիւններ ունին իրարու հետ :

Մատթէէոսի Աւետարանը, Մարկոսի Աւետարանին մէջ գտնուող գրեթէ բոլոր պատմութիւնները կը պարունակէ: Մարկոսի՝ շուրջ 675 համարներէն, միայն քսանուեռնի չափ համարներ կը պակսին Մատթէէոսի Աւետարանին մէջ:

Երկու Աւետարաններու մէջ զանոսող այս նմանութիւնները բացատրելու համար, չի՞ բաւեր ըսել որ անոնց հեղինակները օգտագործած են Յիշուսի մասին գոյութիւն ունեցող բերանացի աւանդութիւնը:

Շատ մը մասնագէտներու համաձայն, չի՛ բոււրս ըսել նաեւ թէ՛ առաջին Աւետարանը խմբագրողը եւ Մարկոս, իրենց Աւետարանները գրած միջոց, աչքի առջև ունեցած են արամայիերէն լեզուով գրուած Աւետարան մը:

Առաջին եւ երկրորդ Աւետարաններու միջեւ գոյութիւն ունեցող ոճի եւ լեզուի նմանութիւններուն գոհացուցիչ բացատրութիւն մը տալու համար, կարգ մը բանասերներու համաձայն, պէտք է ըն՝ առնել որ երկու աւետարանները իրարմէ անմիջական կախումնաւորութիւն ունին՝ ապօրին՝ կամ երկու աւետարանիչները՝ իրենցմէ առաջ գոյութիւն ունեցող յու նախն Աւետարան մը որտաղորո՞ճ են, կամ ալ, աւելի ճիշտ, երկուքն էմէկը միւսէն ուղղակի օգտուած է :

Հիները, Ընդհանրապես կը կարծէին թէ Մարկոսն է որ լալիօրէն օգտուած Ըլլալ Մատթէոսի յունարէն Աւետարանէն: Ինչիւրեւ ախար, չառ մը մասնագէտներու կարծիքով, Մատթէոսի անունով մեղի հասած յունարէն Աւետարանն է որ զբըհասած է Մարկոսի Հետեւողութեամբ. ուրիշ խօսքով, մեղի հասած չորս Աւետարաններէն Մարկոսի գրածը ամէնէն Հին Աւետարանը կը թուի Ըլլալ:

Իբրեք փաստ, արդի քննադատները ղիտել
կու տան թէ Մարկոսի լեզուն թէ էւ ընդ-
կան է, պարզ էւ ինքնաբերական, բայց ան-
հարկ թուի ընդհանրել էւ անհատական լեզուն

լի՝ աւելի նախնական լեզու մըն է: Մինչ
Մատթէոսի յունարէն Աւետարանին մէջ
այդ անճշտութիւնները սրբագրուած են,
լեզուն աւելի խնամուած եւ կոկոկուած է:

Մարկոսի պատմելու ոճը աւելի անմիջական, աւելի կենսունակ եւ իրապաշտ է՝ մինչ Մատթէոսի ոճը տափալ է եւ չոր, աւելի հետեւող է՝ քան ինքնաբուխ:

Ասկէ զատ, Մատթէոսի յունարէն Աւետարանին մէջ, զանազան տեղեր, կը բխեն թիւաներ զոյութիւն ունին: Օրինակ, հինգերորդ գլուխին մէջ գրուած է.

«Եթէ՛ աչքը դայթաղկեցնէ՛ քեզ, հանէ՛ դայն եւ հեռու նետէ, վառնդի լաւ է քեզի համար, որ անդամներէդ մէկը կորսուի՛՝ քան թոյր մարմինդ դէհն ինյալ՝: Եթէ՛ աջ ձեռքը դայթաղկեցնէ՛ քեզ, կտրէ՛ դայն եւ հեռու նետէ, վառնդի լաւ է քեզի համար, որ անդամներէդ մէկը կորսուի՛՝ քան թոյր մարմինդ դէհն ինյալ»⁴⁷:

Ֆացէզ այժմ ժԸ. Ղլուխը, որուն 8-9
համարաներուն մէջ, գրեթէ բառ առ բառ
նոյնը կը կրկնէ :

Նմանապես հինգերորդ գլուխին մէջ կը գրէ. «Քայց ես կ'ըսեմ ձեզի, ո'վ որ իր կիներ արձակէ, բացի պոռնիկութեան պարագայէն, անոր շնութիւն ընել կու տայ, և ո'վ որ արձակուածը առնէ՝ կը չնայ»⁴⁰:

Վերոյիշեալ տողերն ալ կրկնուած են
ԺԸ. գլուխի, իննեւորորդ համարին մէջ:

Այս կրկնութիւնները մեզի մտածել կուտան թէ առաջին Աւետարանին խմբագրողը, մէկէ աւելի աղբիւրներ ունենալով, որոնց մէջ զննելու է՝ շատ հաւանաբար՝ նաեւ Մարկոսին Աւետարանը, միեւնոյն խօսքը երկու տարբեր աղբիւրներէ առած եւ տարբեր զուլիներու մէջ մտցուցած է, իր Աւետարանին մէջ:

黃 梅 鎮

Յոյց տալու համար թէ Մատթէոսի յու-
նարէն Աւետարանը աւելի ուշ գրուած է
քան Մարկոսինը, արդի բանասէրներ ու-
նին նաեւ ներքին փաստեր :

47. Մարտիկու, է. 29-30:

48. ʋaʋaʋa, b. 32:

Այս ներքին փաստերէն ոմանք կը կայանան այն իրողութեան մէջ, որ Մատթէոսի եւ Մարկոսի կողմէ ներկայացուած իրարու նման շատ մը բացատրութիւններ, աւելի բնական եւ աւելի յարմար ձեւով զործածուած են Մարկոսի՝ քան թէ Մատթէոսի Աւետարանին մէջ:

Օրինակով խօսինք: Առաջին Աւետարանին յունարէն խմբագրերը կը դրէ. «Յիսուս նաւակ մտնելով՝ դիմացի կողմը անցաւ, եւ եկաւ իր քաղաքը: Եւ ահա ներկայացուցին իրեն՝ անկողին ինկած անդամալոյժ մը: Յիսուս տեսնելով անոնց հաւատքը, բռնա անդամալոյժ թէ. «Քաջալերուէ՛, որդեակ, ներուած են քու մեղքերդ»⁴⁹:

Նոյն դէպքը Մարկոս կը պատմէ սա ձեւով. «Այդ պահուն չորս հոգի անդամալոյժ մը վերցուցած կը բերէին: Երբ բազմութեան պատճառով չկրցան անոր մօտեմալ, Յիսուսի կեցած կողմին տանիքը քակեցին, եւ առաստաղը բանալով՝ վար իջեցուցին անկողինը, որուն վրայ պառկած էր անդամալոյժը: Յիսուս տեսնելով անոնց հաւատքը, բռնա...»⁵⁰:

Արդ, «Յիսուս տեսնելով անոնց հաւատքը» բացատրութիւնը աւելի բնական է, աւելի իմաստ ունի Մարկոսի նկարագրութեան մէջ: Մատթէոսի Աւետարանին մէջ, անդամալոյժը, պարզապէս Յիսուսի առջեւ կը դնեն, որուն մէջ հաւատքի բացառիկ ցոյց մը չկայ: Մինչդեռ Մարկոսի նկարագրութեան մէջ, մարդիկ տանիքը կը քանդեն եւ մեծ տաժանքով, հիւանդը առաստաղէն՝ Յիսուսի գտնուած սենեակին մէջ կ'իջեցնեն. այս պարագային՝ բացառիկ եւ զարմանալի կը դառնայ անդամալոյժ բերողներուն հաւատքը:

Նման օրինակ մը կրնայինք բերել նաեւ այն զիւհաբի պատմութեանէն, ուր կը նկարագրուի թէ զիւհաբի փորին մէջ գտնուող դեւերը կ'երթան երկու հազար խոզերու մէջ կը մտնեն, եւ գանոնք ծով կը թափեն:

Մարկոսի Աւետարանին մէջ զիւրաւ քմբրոնելի է դեւերուն՝ երկու հազար խոզերու մէջ մտնելը, քանի որ Մարկոսի

յայտնի կերպով կը շնչոյն դեւերուն բազմութիւնը ըլլալը. «Լեզգոն է անունս, որովհետեւ շատ ենք»⁵¹:

Նկատելի է նաեւ որ առաջին Աւետարանին մէջի դէպքերուն կարգը, ԹԳ. զլուխէն անդին, մեծ մասով նման է Մարկոսին, (Չ. 14 եւ 15.), բացի տաճարին մէջ վաճառողներու եւ թղեկի նկարագրութիւններէն:

Այս եւ նման ներքին փաստերով, արդի զիտնականներու մեծամասնութիւնը կ'ընդունի՝ թէ Մատթէոսի յունարէն Աւետարանը, շատ հաւանաբար, Մարկոսի Աւետարանէն ետք գրուած է:

Աւելցնենք նաեւ որ կան լուրջ քննադատներ ալ, որոնք համակարծիք չեն այս եզրակացութեան:

ՄԱՏԹԷՈՍԻ ՅՈՒՆԱՐԷՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԸ
ԿԱՐԵԼԻՔ Է ԲԱՌԱՅԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ՆԿԱՏԵԼ
ԱՐԱՄԱՅԵՏԵՐԷՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ

Մատթէոսի յունարէն Աւետարանին մէջ, որքան ալ զգալի ըլլայ նախնական հին դրոշմ մը, սեմական լեզուի եւ ոճի ներկայութիւնը, բայց նկատի առնելով յունարէն լեզուի եւ ոճի որոշ կատարելութիւն մը, հելլենաբանութիւնները, Յիսուսի քարոզներուն առատութիւնը եւ դէպքերը նկարագրելու խնամուած ձեւը, ողջամիտ քննադատը կը ստիպուի ըսելու որ մեղի հասած առաջին Աւետարանը չի կրնար բառացի թարգմանութիւն ըլլալ արամայերէն լեզուով գրուած Աւետարանի մը:

Ուշագրութեան առնուելիք կէտ մըն է նաեւ որ Մատթէոսի յունարէն Աւետարանին մէջ, հին Կտակարանէն առնուած եօթանասունի մօտ մէջբերումներէն անոնք որոնք կը գտնուին նաեւ Մարկոսի եւ Ղուկասի Աւետարանին մէջ, առնուած են կարծէք Աստուածաշունչի եօթանասնից յունարէն թարգմանութեանէն. իսկ այն

49. Մատթէոս, Թ. 1-2:

50. Մարկոս, Բ. 3-5:

51. Մարկոս, Ե. 9:

մէջըրերումները, որոնք միայն Մատթէոսի յատուկ են, աւելի սեմական ծագում ունին:

Հին Կտակարանէն առնուած, վերոյիշեալ մէջըրերումներու լեզուին եւ ոճին երկուութիւնը, ուրիշ փաստ մը չէ՞ արդեօք, որ առաջին Աւետարանին յունարէնի թարգմանիչը կամ խմբագրողը, ոչ միայն արամայերէն լեզուով Աւետարան մը լեզուով գրուած ուրիշ աղբիւրներ, որոնք շատ հաւանաբար Մարկոսի Աւետարանը եւ «Logia» կոչուած գրութիւնները ըլլալու են:

Ուրեմն, ամփոփելով, կարելի է ըսել որ առաջին Աւետարանին յունարէնին հեղինակը, պահելով արամայերէն ընադիրին էութիւնը, յարկելով անոր «կրօնական ներշնչումի ամբողջականութիւնը» Ալինչպէս կ'ըսէ դերմանացի բանասէր Alfred Lappé⁵², եւ օգտագործելով նաեւ ուրիշ աղբիւրներ, խմբագրած է մեզի հասած յունարէն Աւետարանը:

ԼԵԶՈՒՆ ԵՒ ՈՃԸ

Առաջին Աւետարանին յունարէն լեզուն պարզ է եւ յստակ, բնական խնամուած, բայց հեռու է ճոխ եւ վսեմ ըլլալէ:

Քերականական տեսակէտով աւելի ճշգրիտ, աւելի սահուն է՝ քան Մարկոսի լեզուն: Խորքին մէջ, սակայն, սեմական լեզուներէն: Խորքին մէջ, սակայն, սեմական լեզուներէն: Խորքին մէջ, սակայն, սեմական լեզուներէն: Խորքին մէջ, սակայն, սեմական լեզուներէն:

Իսկ պատմելու ոճը թէեւ նուազ չէ՞նչոք եւ կենդանի է՝ քան Մարկոսինը, բայց տաղանդաւոր զրոյի վայել ոճ մը կարելի է նկատել:

Ո՞ր ԹՈՒՍԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ Ո՞Ր ԳՐՈՒԱՅ Է

Ձանալինք ցոյց տալ թէ եկեղեցական հին աւանդութեան եւ մատենադիւրներու, ինչպէս նաեւ ներքին փաստերու համա-

ձայն, արամայերէն լեզուով գրուած առաջին Աւետարանին հեղինակը Մատթէոս առաքեալն է, որ շատ հաւանաբար, Երուսաղէմի կամ Պաղեստինի մէջ գրած է իր Աւետարանը, միւս երեք Աւետարաններէն առաջ:

Մեզի կը պակսին, սակայն, ստոյգ փաստեր, հաստատելու համար թէ արամայերէն առաջին Աւետարանը ո՞ր տարին յօրինուած է: Այս մասին բանասէրներու կարծիքները ենթադրութիւններու սահմանէն անդին չեն անցնիր:

Հաւանաբար, ճշմարտութենէ շատ հեռացած չենք ըլլար՝ եթէ ըսենք որ անիկա գրուած է 40-50 թուականներուն:

Գալով առաջին Աւետարանի յունարէն խմբագրութեան թուականին, քիչ թէ շատ բոլոր ողջամիտ բանասէրներն ալ համաձայն են որ երեք Աւետարաններն ալ գրուած են Երուսաղէմի կործանումէն՝ այսինքն 80 թուականէն առաջ:

Հաւանական կը թուի ըլլալ որ Ղուկաս իր Աւետարանը գրած ըլլայ, ամէնէն ուշ 65-70ի շրջանին:

Ստոյգ է նաեւ որ Ղուկասէն առաջ, հաւանաբար 64-65ին, Մարկոս գրած է իր Աւետարանը: Որով տրամաբանական պիտի ըլլար, որ Մատթէոսի Աւետարանին յունարէն լեզուով խմբագրութեան թուականը նկատէինք 65-68ի ժամանակաշրջանը:

Ն Պ Ա Տ Ա Վ Ը

Մատթէոս Աւետարանը գրած է «հէռութենէ եկող հաւատացեալներուն» համար, ինչպէս կ'ըսէ Որոյինէս⁵³, ցոյց տալու անոնց թէ Քրիստոս՝ Դաւիթ մարգարէի շառւիղէն, Աստուծոյ կողմէ Իսրայելացիներուն խոտացուած եւ մարգարէներէն նախապաշարուած Մեսիան է, որ պիտի փրկէ Իսրայէլը, և որուն թաղաւորութիւնը պիտի տարածուի աշխարհի չորս ծագերուն:

(Շար. 4)

52. Jésus-Christ, էջ 113, ապ. Tours, 1967:
53. HE, VI, 25, 4: